

LA MATERNITAT SUBROGADA: ESTUDI DE REVISIÓ

La maternidad subrogada: Estudio de revisión

Surrogate Motherhood: A Systematic Review

**Paula Ródenas Buiza¹, Francisco Blanco García¹, Laura Farré Pinillos¹,
Carla Abellán Valle¹, Clàudia Carnota Sánchez¹, Alba Montoro Acosta¹**

Autora correspondència: Laura Farré Pinillos

Correu electrònic: lfarrepi18@gmail.com

1. Graduat/da en Infermeria. Universitat de Barcelona (*Barcelona, Espanya*)

Rebut: 27/03/2023 Acceptat: 19/04/2023

RESUM

INTRODUCCIÓ. La maternitat subrogada esdevé un fenomen social caracteritzat per la formalització d'un contracte pel qual es declara que una dona s'encarregarà de gestar el fill per a unes altres persones, renunciant, per tant, al seu dret com a mare. Aquesta es pot donar sota un ampli ventall de situacions segons el motiu que origini aquesta pràctica, com poden ser l'econòmic o l'altruista. Això pot donar lloc a pràctiques com el turisme reproductiu segons les lleis que es troben establertes en cada nació. **OBJECTIU.** Analitzar la maternitat subrogada a través de la literatura científica. **METODOLOGIA.** S'ha realitzat una revisió bibliogràfica a través de les bases de dades de PubMed i SciELO. **RESULTATS.** S'analitzen onze articles i es troben diverses perspectives envers la maternitat subrogada: autors que estan a favor d'aquesta pràctica i la seva legalització, autors en contra, i finalment, autors a favor d'una regularització. **CONCLUSIONS.** La maternitat subrogada es pot aproximar des de dos punts de mira, l'ètic i el pragmàtic. Des de l'ètica, s'afirma que és una cosificació de la dona que no té en compte els riscos i aspectes emocionals que comporta l'embaràs. Per altra banda, des d'una visió pragmàtica, la gestació subrogada és un tema de gran controvèrsia que genera un problema internacional de difícil regularització. Finalment, tenint en compte la visió infermera, és imprescindible formar a tot l'equip interdisciplinari i crear protocols d'actuació per tal d'oferir una atenció integral i de qualitat.

Paraules clau: maternitat subrogada; mare gestant; turisme reproductiu; infermeres.

RESUMEN

INTRODUCCIÓN. La maternidad subrogada se ha convertido en un fenómeno social caracterizado por la formalización de un contrato por el cual se declara que una mujer se encargará de gestar al hijo para terceras personas, renunciando, por lo tanto, a su derecho como madre. Esta se puede dar bajo un amplio abanico de situaciones según el motivo que origine esta práctica, como pueden ser el económico o el altruista. Esto puede dar lugar a prácticas como el turismo reproductivo según las leyes de cada nación. **OBJETIVOS.** Analizar la maternidad subrogada a través de la literatura científica. **METODOLOGÍA.** Se ha realizado una revisión bibliográfica a través de las bases de datos de PubMed y SciELO. **RESULTADOS.** Se analizan once artículos y se encuentran varias perspectivas hacia la maternidad subrogada: autores que están a favor de esta práctica y su legalización, autores en contra, y finalmente, autores a favor de su regularización. **CONCLUSIONES.** La maternidad subrogada tiene dos puntos de vista, el ético y el pragmático. Desde la ética, se afirma que es una cosificación de la mujer sin tener en cuenta los riesgos y aspectos emocionales que supone el embarazo. Por otro lado, desde una visión pragmática, la gestación subrogada es un tema de gran controversia que genera un problema internacional de difícil regularización. Finalmente, teniendo en cuenta la visión enfermera, es imprescindible formar a todo el equipo interdisciplinario y crear protocolos de actuación para ofrecer una atención integral y de calidad.

Palabras clave: maternidad subrogada; madre gestante; turismo reproductivo; enfermeras.

ABSTRACT

INTRODUCTION. Surrogate motherhood is a social phenomenon characterized by drawing up a legal contract stating that a woman will manage the child for other people, thereby giving up her right as a mother. This can be done under a wide range of situations depending on the reason to perform this practice such as the economic or altruistic one. This can lead to practices such as reproductive tourism according to the laws established in each nation. **OBJECTIVES.** Analyze surrogate motherhood throughout a scientific literature review. **METHOD.** A bibliographic review has been carried out through the PubMed and SciELO databases. **RESULTS.** Eleven articles are analyzed and there are various perspectives for surrogate motherhood; authors who support this practice and its legalization, authors who are against it and, finally, others that support its regularization. **CONCLUSIONS.** Surrogate motherhood has two sights: the ethical and the pragmatic. According to ethics, there's a commodification of women without considering the risks and emotional aspects of being pregnant. On the other hand, from a pragmatic point of view, surrogate motherhood is a highly controversial subject that generates an international issue that is difficult to regulate. Finally, from a nurse's point of view, it is essential to train the entire interdisciplinary team and create protocols of action in order to provide comprehensive and high-quality care.

Keywords: Surrogate Motherhood; Gestational Surrogacy; Surrogacy; Reproductive Tourism; Nurses.

INTRODUCCIÓ¹

La maternitat subrogada és la pràctica procreativa en la qual una dona accepta gestar un embrió al seu ventre per a una altra persona o parella, renunciant a ser la mare del nounat i atorgant aquest dret a l'altra part interessada (Aznar y Martínez Peris, 2019).

La maternitat subrogada es pot dur a terme de dues maneres i, per tant, se'n poden diferenciar dos tipus en funció de la tècnica de reproducció humana assistida (TRHA). Parlem de gestació subrogada tradicional quan la tècnica utilitzada és la inseminació artificial amb semen de l'home de la parella comitent (un dels interessats) o d'un donant, però l'òvul és de la dona gestant, és a dir, proporciona els seus propis òvuls per dur a terme la fecundació. En canvi, parlem de gestació subrogada gestacional quan es duu a terme a través de la fecundació in vitro, on s'implantarà a l'úter de la dona gestant subrogada l'embrió fecundat amb els gàmetes de la parella comitent, o de donants, de manera que la dona que se sotmetrà a aquesta tècnica de reproducció durà a terme l'embaràs i donarà a llum al nounat. La principal diferència és que, en aquest últim tipus, el nadó serà biològicament el fill de la persona o parella interessada, excepte si prové d'un o dos donants (Casciano, 2018). Aquesta pràctica normalment implica una remuneració econòmica per a la mare gestant, tot i que també podem parlar de subrogació altruista (de manera desinteressada, sense cobrar res a nivell econòmic pel fet de gestar un fill) quan la dona rep únicament una compensació per les despeses generades durant l'embaràs i tot el que aquest comporta. Així mateix, en la **Taula 1** es mostren exemples dels diferents països en que es practica un o l'altre tipus de subrogació, i també aquells on es una pràctica prohibida. Habitualment, aquest acte altruista s'associa a gestacions subrogades dins un mateix entorn familiar o social pròxim (Aznar y Martínez Peris, 2019; Igareda, 2018).

Taula 1. La maternitat subrogada en els diferents països (Marcela Cáceres, 2019)

Subrogació remunerada	Subrogació altruista	Prohibida
Ucraïna, Rússia, Kazakhstan, Geòrgia i Bielorrússia, alguns estats d'EUA (Califòrnia)	Queensland (Austràlia), El Regne Unit, Canadà, alguns estats d'EUA (Florida)	Espanya, Alemanya, Àustria, Finlàndia, França i Itàlia

¹ Aquest article deriva d'un treball realitzat en el si de l'assignatura Infermeria de la Salut Sexual i Reproductiva, tutoritzat per la professora Josefina Goberna-Tricas, realitzat en el darrer curs del Grau d'Infermeria a l'Escola d'Infermeria de la Universitat de Barcelona.

Maternitat Subrogada a Espanya

La «Ley 14/2006 de 26 de mayo, sobre técnicas de reproducción humana asistida», concretament a l'Article 10 («Gestación por sustitución»), és la llei encarregada de regular la maternitat subrogada a Espanya. La gestació subrogada és una tècnica de reproducció no permesa a nivell de l'Estat espanyol, ja que es considera que la mare legal és aquella que dona a llum, de manera que no està permès cap contracte gestacional en el qual una dona renuncia a la filiació materna i li atorga aquest dret a un tercer o contractant (primer punt Article 10 de la «Ley 14/2006») (BOE, 2006).

No obstant això, en aquells casos en els quals el material genètic pertany a l'home comitent, per tant, qui consta com a pare en la filiació del fill, podrà reclamar la paternitat del seu fill (tercer punt Article 10 de la «Ley 14/2006»). Això provoca que, tot i que legalment en cas d'haver-hi un conflicte d'interès sempre anirà a favor de la mare gestant, que és qui ha donat a llum i a qui li pertany la filiació del nadó (segon punt Article 10 de la «Ley 14/2006»), aquesta pot donar en adopció al nadó als comitents. El fet de permetre de forma legal aquest tipus d'adopció autoritza a realitzar de forma indirecta una acció que directament no es pot realitzar, i, per tant, s'està aconseguint la gestació subrogada en contra de la legislació espanyola («Ley 14/2006, de 26 de mayo, Sobre Técnicas de Reproducción Humana Asistida», 2006). Tot i que aquesta pràctica no està legalitzada a Espanya, es calcula que les xifres de fills nascuts a l'estranger per maternitat subrogada podrien superar els 1.500 nadons. Dídac Sánchez, director de Subrogalia, empresa que promou la gestació subrogada, assegura que el 2016 van veure 180 casos, amb 580 ja previstos per a l'any vinent; en dos anys, esperen arribar als 650. Això significa que, tot i que la legislació a Espanya no legalitza ni valida els contractes de gestació subrogada entre la dona gestant i els pares intencionats (ja que la maternitat s'adjudica pel part), sí que està permès fer-la a un altre país on aquesta tècnica sigui legal. És a dir, un espanyol pot signar legalment un contracte a un país estranger on la pràctica de gestació subrogada estigui permesa i tornar a Espanya després del part (G. del Burgo, 2015; Peraita, 2016).

Turisme Reproductiu

El turisme reproductiu consisteix a viatjar a una altra localització on sigui legal o sigui possible portar a terme algun tractament de fertilitat. La Societat Americana de Medicina Reproductiva defineix l'atenció reproductiva transfronterera com «l'activitat que envolta els pacients que viatgen fora del seu país de domicili per buscar serveis i tractaments de reproducció assistida» (2016).

Hi ha diverses raons per les quals s'ocasiona aquesta circumstància. La principal causa estableix que el turisme reproductiu és una pràctica que duen a terme individus que es troben en Estats o zones on no estan permesos legalment alguns processos de reproducció assistida o la legislació dels quals és més estricta i rígida respecte a aquest tema. Per això aquests ciutadans emprenen viatges a altres països on aquesta praxi es contempla dins de la legalitat, per tal d'aconseguir el seu objectiu sense trobar dificultats administratives, legals i jurídiques, i que, per tant, els puguin ocasionar un problema. A més a més, existeixen altres motius que originen aquesta pràctica, com pot ser el cost del tractament que es dugui a terme a l'entorn on es troba la persona que viatja, la manca de personal i instrumental per dur-lo a terme, l'incompliment dels criteris d'inclusió i el compliment dels excloents per poder ser partícip d'aquestes pràctiques, o fins i tot perquè són considerades tècniques amb un nivell de seguretat baix (Pennings, 2002).

Aquesta pràctica sovint es duu a terme per part de ciutadans de l'Estat Espanyol, així com d'altres països com Itàlia o França, ja que la gestació subrogada no està legalitzada al seu territori. Això implica que es viatgi a països com Índia o Nigèria on sí està permès. El fet que la gestació subrogada es pugui realitzar en aquests Estats no implica que es trobi regularitzat com a tal, fet que pot portar a situacions perjudicials per a la dona gestant (Piersanti et al., 2021).

Com a dada, la majoria dels espanyols opten per marxar a Ucraïna a iniciar el procés de gestació subrogada, ja que és més econòmic, i un 40% opten per fer-ho als Estats Units, on encara que el cost sigui el doble, el procés està més regularitzat. Finalment, cada vegada més espanyols opten per marxar a Mèxic, on també és legal la gestació subrogada i, com a Ucraïna, no hi ha restriccions per a les parelles homosexuals (EFE. Barcelona, 2014).

Perspectiva de la Mare Gestant

Les persones que intervenen en el procés de maternitat subrogada són els professionals sanitaris, la mare gestant i el seu entorn, el nadó i la família a la qual serà lliurat aquest últim. Els professionals sanitaris s'encarreguen de realitzar el seguiment de l'embaràs de la mare gestant i detecten precoçment qualsevol possible complicació que pugui sorgir, assegurant una atenció integral i de qualitat a la mare gestant i al nounat. La família que espera el lliurament del nadó, en la majoria de casos, es comunica amb la mare gestant durant tot el procés de gestació i fins que es produeix el part per tal d'assegurar-se que tant la mare com el nadó es troben bé i no sorgeix cap complicació, i en alguns casos aquesta relació perdura al llarg del

temps. La reacció de l'entorn de la mare gestant en conèixer la decisió de sotmetre's a una maternitat subrogada sol ser negativa en un principi i acceptada un cop s'informen d'aquest procés i de les raons per les quals ho fan. Tot i això, aquesta percepció de l'entorn canvia d'un país a un altre d'acord amb els valors culturals i socials establerts. De la mateixa manera, l'experiència de la mare gestant és diferent en un país desenvolupat, on el procés de gestació està regularitzat, que en un subdesenvolupat, on hi ha manca de recursos per tal de proporcionar una tècnica de reproducció assistida segura i efectiva (Jadva et al., 2003). Per exemple, segons un estudi realitzat pel Centre de Recerca en Psicologia Infantil i Familiar de Londres, 34 mares gestants van ser entrevistades per conèixer l'experiència viscuda com a mares gestants. D'aquesta manera, van analitzar la relació que mantenien amb la família abans, durant i després del part, les raons per les quals van decidir ser mares gestants i com el seu entorn va reaccionar a la decisió de convertir-se en mares gestants (Jadva et al., 2003).

Les troballes d'aquest estudi van ser bastant significatives. D'una banda, en general, l'experiència viscuda com a mares gestants va ser positiva. Per exemple, cap de les mares gestants va tenir dubtes a l'hora de lliurar el nadó a la família i la majoria d'elles, fossin conegudes o no, va mantenir una bona relació amb la família durant el procés de maternitat subrogada i inclús un cop el fill anava creixent. D'aquesta manera, molts d'ells acaben tenint coneixement de qui és la seva mare gestant i mantenen contacte directe amb aquesta última de manera constant i al llarg dels anys. En l'àmbit psicològic, l'estudi mostra com algunes mares gestants van experimentar alguns problemes psicològics lleus, com sentir-se més irritades o enfadades un cop lliurat el nadó a la família, i tot així, aquests van desaparèixer al llarg del temps. També l'entorn de les mares gestants es mostra positiu i els hi proporciona suport durant tot el procés de gestació, inclosos els fills d'aquesta. D'altra banda, l'estudi mostra que les raons per les quals la mare gestant pren la decisió de sotmetre's a una maternitat subrogada és, en la majoria de casos, voler ajudar a una parella estèril; en un menor percentatge, pel plaer de l'embaràs i el fet de sentir-se auto realitzat; i, per últim, només en el cas d'una de les trenta-quatre mares gestants ho feia per la remuneració que n'obtindria (Jadva et al., 2003).

Un altre país desenvolupat on està permesa i regulada la maternitat subrogada és els Estats Units, on les lleis de fertilitat depenen de cada Estat. Per exemple, a Califòrnia la llei aprovada que regula la maternitat subrogada dona seguretat a totes les parts implicades. El procés de gestació està regulat per diferents agències i per un contracte entre client i mare gestant, que tenen dos advocats diferents per tal de garantir que les dues parts entenen les activitats i obligacions a complir del contracte, sense coercions per part de la família a la mare gestant o a

l'inrevés (Ximénez de Sandoval, 2017). El fet que estigui tan regulat i sigui tan segur per a la mare gestant, que disposa d'un psicòleg a més de l'equip mèdic, i per a la família que en cas d'alguna complicació l'agència se'n fa càrrec, fa que la maternitat subrogada als Estats Units costi entre 125.000 i 150.000 dòlars, i la mare gestant cobri entre 30.000 i 65.000 dòlars per embaràs (Ximénez de Sandoval, 2017). D'aquesta manera, la mare gestant viu una experiència positiva on gaudeix de l'embaràs de manera segura i controlada per part d'un equip mèdic de qualitat i, a més, forma un vincle amb la família durant el procés de gestació (American Surrogacy).

Un altre exemple seria l'experiència viscuda per la mare gestant en un país subdesenvolupat com la Índia. En aquest país la gestació subrogada és legal i està regulada per un contracte que firmen les dues parts implicades, però moltes vegades a les mares gestants els hi manca informació degut a l'analfabetisme, que és comú en les persones amb pocs recursos. A més, la família acorda un preu directe amb la mare gestant que serveix per pagar la clínica i una assegurança mèdica, i moltes vegades la clínica es queda amb la major part dels diners aprofitant-se així de la vulnerabilitat de la mare gestant que acaba rebent una petita part (Ana, 2008). Segons una entrevista de la *BBC* a mares gestants de la Índia, la majoria d'elles opten per ser-ho per tal d'obtenir un benefici econòmic i, a diferència d'altres països, no arriben a conèixer a la família ni durant el procés ni un cop aquest finalitza. Això els hi provoca una gran tristesa i un sentiment de culpabilitat que persisteix al llarg del temps. A més, moltes d'elles manifesten no tenir el suport per part del seu entorn, ja que aquest creu que no és un procés segur i a això tampoc ajuda que durant tot el procés de gestació les mares gestants han d'estar en un hostal allunyades de la família i aquesta només la pot visitar una vegada (Pandey, 2016).

Així i tot, aquesta experiència negativa per part de la mare gestant també és comuna en alguns països desenvolupats com Ucraïna. En aquest país, el fet de comercialitzar està permès, però hi ha una manca de regulació per a la gestació subrogada i la donació d'òvuls. D'aquesta manera, les mares gestants no estan protegides legalment, especialment si sorgeixen problemes durant l'embaràs. Per exemple, a una mare gestant ucraïnesa se li va morir l'embrió implantat a la sisena setmana i la clínica de gestació va negar-se a fer-se responsable i la mateixa mare gestant es va fer càrrec, econòmicament, del tractament mèdic que necessitava (Cerezo M, 2022). A més, segons un article publicat pel diari francès *Le Monde*, a Ucraïna les mares gestants són obligades a seguir forts tractaments hormonals, un estil de vida determinat, una estricta alimentació, el dret a la intimitat és vulnerat per contracte, hi ha un baix control mèdic al llarg del procés de gestació, etc. Tot això fa que l'experiència viscuda per les mares gestants

provoqui un deteriorament físic i psicològic en aquestes i que moltes vegades vegin aquest procés de forma negativa (Gatinois, 2020). Per tant, a través de l'experiència viscuda de la mare gestant, s'ha vist com unes mesures estandarditzades i regularitzades del procés, com les que tenen alguns països com Estats Units i Gran Bretanya, permet que l'impacte psicològic en la mare gestant sigui menor i l'experiència més satisfactòria, tant per la família i el nadó com per la mare gestant i el seu entorn.

És important destacar el vincle que es crea entre la mare gestant i el nen com a resultat de l'embaràs, ja que diversos autors assenyalen que el procés de desvinculació amb el nen pot donar lloc a problemes psicològics en la mare gestant. No obstant això, aquest argument es pot refutar a través de l'evidència científica, ja que és complicat establir una premissa clara sobre això perquè depèn de cada dona i de múltiples factors (com l'edat o l'actitud posterior al part). A més, se suposa que les gestants són prèviament advertides per les agències i signen un consentiment «plenament» informat sobre que el nen que gestaran s'haurà d'entregar a la parella comitent. Malgrat això, no s'informen dels problemes psicològics als quals es poden enfrontar les mares gestants durant el procés d'embaràs i la posterior separació (Lamm, 2013).

Un cop explicats els conceptes bàsics sobre la gestació subrogada, la legislació que la regeix en múltiples estats i les implicacions que comporten les seves diferències (com el turisme reproductiu), és imperativa l'exploració del dilema ètic que es deriva de la disparitat de visions en la societat, la qual varia segons el seu context social (condicions de vida) i les experiències vitals de cada individu. L'objectiu general d'aquest treball es realitzar una revisió de l'evidència científica dels últims anys sobre la maternitat subrogada. Per donar resposta al dilema que suposa la gestació subrogada, ens hem plantejat els següents objectius:

- Comparar els diferents punts de vista sobre la maternitat subrogada pel que fa als aspectes ètics i pragmàtics.
- Identificar el rol de la infermeria en el procés de la maternitat subrogada.

MATERIAL I METODES

El disseny emprat en aquest treball és el d'una revisió bibliogràfica d'acord amb els articles publicats en la literatura científica sobre la maternitat subrogada. Es va realitzar una cerca exhaustiva en dues bases de dades que es va iniciar al mes d'octubre de 2022 i es va finalitzar al mes de novembre de 2022. Les bases de dades consultades han estat: PubMed i SciELO.

En la **Taula 2** es mostra la selecció de paraules clau que han estat establertes per dos Tesaurus: *Descriptores en Ciencias de la Salud* (DeCS), emprat per a la traducció dels termes del castellà a l'anglès i el *Medical Subject Headings* (MeSH), per tal d'ajustar l'objectiu temàtic de la cerca. Es van utilitzar com enllaç els operadors booleans «AND», «OR» i el truncament (*) per combinar les paraules clau.

Taula 2. Paraules clau

Català	Castellà	Anglès
Maternitat subrogada	Maternidad subrogada	Surrogate motherhood
Gestació subrogada	Gestación subrogada	Gestational surrogacy
Gestació subrogada	Gestación subrogada	Surrogacy
Turisme reproductiu	Turismo reproductivo	Reproductive tourism
Infermeres	Enfermeras	Nurses

Els criteris d'inclusió i exclusió que s'han tingut en compte en la selecció dels articles i el seu posterior anàlisi es mostren en la Taula 3.

Taula 3. Criteris d'inclusió i exclusió

Criteris d'inclusió	Criteris d'exclusió
Articles originals o publicacions d'accés lliure o gratuït o consensuats en accés privat a través del CRAI de la Universitat de Barcelona.	Articles originals o publicacions d'accés privat o de pagament.
Publicacions en anglès, català o castellà.	Articles sense resum disponible
Articles publicats en els últims sis anys (2016-2022) envers la maternitat subrogada	Articles o publicacions de l'àmbit exclusivament mèdic.

De la identificació inicial, es van excloure tots aquells articles que tractaven altres temàtiques a partir d'un primer anàlisi del títol de la publicació i/o amb la lectura crítica del resum. Dels articles seleccionats, es va realitzar una lectura completa dels textos, exclouent aquells que no s'ajustaven a l'objectiu del treball. Després de la valoració de l'adequació dels

treballs i d'excloure els treballs repetits, 10 articles van complir els criteris d'inclusió. Dels articles inclosos es va realitzar una lectura crítica i l'elaboració dels resultats. Finalment, es va elaborar una taula on es van classificar tenint en compte les següents variables: autoria i any de publicació, títol, tipus de disseny i estudi i resultats/conclusions (**Taula 5**).

Taula 4. Selecció d'articles

PUBMED			
Estratègia de cerca	Resultats obtinguts	Selecció inicial	Selecció final
«surrogacy» AND «ethics»	138	35	4
«gestational mother» OR «surrogate motherhood»	41	10	5
(«gestational mother» OR «surrogate motherhood») AND «ethics»	13	7	4
(«surrogacy» OR «surrogate motherhood») AND «bioethics»	57	17	8
«healthcare» AND «nurses» AND «surrogacy»	4	1	1
«surrogacy motherhood» AND «care»	7	2	1
SciELO			
Estratègia de cerca	Resultats obtinguts	Selecció inicial	Selecció final
«surrogacy» and «altruism»	2	1	1

L'organització i classificació de la informació s'ha realitzat a partir del gestor bibliogràfic Mendeley Reference Manager.

RESULTATS

Després d'analitzar la maternitat subrogada a través de la literatura científica, la informació obtinguda en els diferents articles s'ha resumit en la **Taula 5**.

Taula 5. Resultats dels articles

Autor, Any, País	Títol	Tipus d'estudi i disseny	Resultats / Conclusions
Aznar, J. i Martínez M., Peris; 2019; Espanya	Gestational Surrogacy: Current View	Revisió bibliogràfica	Segons els autors, no és èticament acceptable la gestació subrogada perquè cosifica a la dona i això és incompatible amb la seva dignitat i els seus drets i no representa un avenç en els drets de les dones. A més, el nen també és cosificat i instrumentalitzat. Tenir fills no hauria de ser un dret perquè els converteix en un objecte per satisfer els desitjos de tercers (a més, el vincle mare-fill es trenca). Finalment, argumenten que la gestació subrogada altruista és una pràctica minoritària i que, per tant, hauria de ser il·legal tant un tipus de gestació subrogada com un altre.
Jouve de la Barreda, N.; 2017; Espanya	Perspectivas biomédicas de la maternidad subrogada	Estudi narratiu	L'autor creu que la maternitat subrogada no és una solució per al problema d'infertilitat. Això, juntament amb l'existència d'aquesta pràctica de manera altruista, s'utilitzen com a arguments a favor de la maternitat subrogada, però segons l'autor és tot un engany. S'identifica la mare gestant com una incubadora, el nen com un producte i la família com contractants. D'aquesta manera, la maternitat subrogada es considera una manera d'exploitar i mercantilitzar la dona i actua contra la seva dignitat. Els autors destaquen els efectes negatius d'aquesta pràctica en el nen que té un futur incert a causa de la manca de regulacions en els contractes.
Bellver Capella, V.; 2017; Espanya	Tomarse en serio la maternidad subrogada altruista	Estudi narratiu	L'article analitza una proposta de regulació de maternitat subrogada altruista a Espanya i es compara amb la donació d'òrgans interns vius, és a dir, si és possible donar òrgans de manera altruista també és possible poder gestar. L'autor creu que aquests dos fenòmens no es poden comparar, ja que hi difereixen en molts aspectes i creu que la gestació subrogada causa molts problemes, com posar la mare gestant en situació d'exploitació i li duplica llaços materno-filials al nen. S'hauria de dur a terme una regulació molt més àmplia per abordar tots aquests aspectes negatius.

Casciano, A.; 2018; Italia	La subrogación en la maternidad. Fenomenología de una interacción humana despersonalizadora	Revisió bibliogràfica	es important diferenciar entre maternitat i gestació, ja que gestar no implica que s'acabi sent la mare del nadó. Això porta a la cosificació de la dona, tractant-la com una eina per a la producció d'un bé. A més, es té en compte que la desigualtat (majoritàriament econòmica) esdevé la principal causa d'aquesta pràctica, i per això la dona gestant acaba sent la part més vulnerable. En cas que aquesta desigualtat desaparegués no suposaria una millora a l'hora de realitzar el contracte, ja que, cap dona seria partícip d'aquesta pràctica si no fos per un motiu econòmic. L'autor també indica que la capacitat reproductiva de la dona esdevé un eix de la seva pròpia dignitat. Per altra banda, il·legalitzar aquesta pràctica, i, per tant, no regularitzar-la amb unes normes ben delimitades, suposaria un major perill per a la dona gestant i per al nounat, ja que se'ls privaria de certs drets que no serien obligatoris en cas de portar a terme aquesta pràctica en la clandestinitat. Per acabar, l'autor tampoc contempla la gestació subrogada com una pràctica altruista, perquè s'estaria tornant a cosificar a la dona i a utilitzar-la com a una eina, i es podria perjudicar a la dona i l'infant en el sentit més emocional.
Piersanti et al.; 2021; Italia	Surrogacy and «Procreative Tourism». What Does the Future Hold from the Ethical and Legal Perspectives?	Revisió bibliogràfica	Els autors creuen que els riscos de la maternitat subrogada comercial s'han de reduir a partir d'una legislació comuna internacional i no a partir de legislacions a escala nacional, que només desemboquen en lluites partidistes dins del govern. Si es prohibeix la maternitat subrogada a un país, pot provocar que es pugui permetre en un altre per fer negoci, i moltes vegades de manera clandestina i sense regulacions, fet que pot perjudicar encara més a les mares gestants. A més a més, poden empitjorar les condicions econòmiques de les dones, ja que la gestació subrogada és considerada una sortida a la falta d'alternatives decents que tenen per a millorar aquesta situació, i no permetria que algun dels pares tingués els seus propis fills. Per tant, els autors no són partidaris de prohibir aquesta pràctica, pel simple fet que comportaria molts més riscos i, per tant, opten per una correcta regulació internacional amb una legislació global que garanteixi la dignitat, integritat i autodeterminació de les mares gestants i els drets i benestar dels nens.
Gunnarsson Payne, J., Korolczuk, E., Mezinska, S.; 2020; Suecia	Surrogacy relationships: a critical interpretative review	Revisió bibliogràfica	L'article conclou que la majoria de mares gestants no s'identifiquen com a mares, però ho fan per preservar la seva salut mental; desitgen mantenir un contacte amb els futurs pares i nens. Els autors suggereixen que es promoguin les relacions de les parts involucrades per un període més llarg del temps. A més, els intermediaris, com les agències que gestionen la gestació, haurien d'assumir una major responsabilitat ocupant-se de la gestió dels riscos mèdics i econòmics i millorar la qualitat dels aspectes relacionals en els acords durant més

			temps. Els autors conclouen que no hi ha una manera «neutra» de debatre la maternitat subrogada, ja que moltes controvèrsies van més enllà dels mateixos fets científics, com la cultura, la igualtat i equitat, la justícia, etc. D'aquesta manera, la subrogació s'ha d'abordar d'una manera més regulada amb un reconeixement dels intermediaris i les parts implicades (mare gestant i futurs pares) que inclogui els següents aspectes: la justícia relacional, el coneixement de les normes culturals i les desigualtats socioeconòmiques en el context local.
Blazier, J., Janssens, R.; 2020; Holanda	Regulating the international surrogacy market: the ethics of commercial surrogacy in the Netherlands and India	Revisió bibliogràfica	Segons els autors, la gestació subrogada necessita estar regulada com una forma legítima de treball que abordi els problemes ètics d'aquesta, com l' explotació i mercantilització de les gestants. Els autors descriuen l' explotació com un problema d'una societat desigual i no un problema exclusiu de la subrogació, per tant, prohibir-la encara empitjoraria la situació de les dones i no reduiria la seva pobresa, en conseqüència, la solució exigeix reduir la desigualtat. A més, afirmen que la subrogació comercial pot ser beneficiosa, augmentant autonomia reproductiva dels futurs pares i permetent a les mares gestants decidir què fer amb el seu propi cos. Els interessos de les mares gestants han d'estar protegits per un organisme independent i la remuneració s'ha d'efectuar a través del mecanisme de Comerç Just. D'aquesta manera, les mares gestants haurien d'acordar i negociar un salari de manera lliure i que sigui just per a la seva regió i equivalent al salari real de les gestants de l'oest, evitant així el pagament insuficient.
Fрати, P. et al; 2020; Italia	Bioethical issues and legal frameworks of surrogacy: A global perspective about the right to health and dignity	Revisió bibliogràfica	Segons els autors, la maternitat subrogada no pot considerar-se immoral o il·legítima, ja que aquesta es pot dur a terme de manera altruista. Així mateix, l' explotació de dones és un problema indiscutible en contra de la subrogació comercial. Els autors són partidaris d'establir una regulació internacional com a guia per als diferents governs i que eviti que les mares gestants viatgin més enllà de les fronteres amb l'únic objectiu d'obtenir un benefici econòmic. A més, aquesta regulació hauria de disminuir els interessos econòmics envers el turisme reproductiu per tal de protegir els drets de les dones gestants.
Igareda González, N.; 2018;	La gestación por sustitución: una oportunidad para repensar la filiación y	Revisió bibliogràfica	L'article menciona que la gestació subrogada hauria d'estar regulada amb una llei diferent de la de les tècniques de reproducció humana assistida, que inclogui els requisits per a ser gestant i pares d'intenció. A més, ha d'incloure l'organisme encarregat de supervisar el procés. L'autor defineix la maternitat subrogada com un acord reproductiu que s'efectua de manera col·laborativa i que no requereix el vincle genètic per part d'algun dels pares. En cas que

	la reproducció humana		aquesta es realitzi de manera altruista no eximeix que hi hagi una compensació econòmica per les despeses derivades de l'embaràs. D'aquesta manera, l'acord haurà de respectar els drets de la mare gestant, que podrà decidir sobre el seu propi cos en tot moment.
Zandi, M. et al; 2016; Japó	Security giving in surrogacy motherhood process as a caring model for commissioning mothers: A theory synthesis	Estudi narratiu	Després d'haver realitzat una revisió de diferents estudis, els resultats s'han presentat en forma de proposta de model, el model de donació de seguretat a la maternitat subrogada (SGSM). La seguretat, segons aquest model significa que s'ha de donar les condicions les quals les mares gestants puguin sentir-se segures en el procés. L'objectiu d'infermeria en aquest model és donar seguretat tant a la mare gestant com als pares comitents. El rol de les infermeres es basa en la coordinació entre les parts, la participació i la seguretat. Per a poder implementar aquest model seria necessari formar a les infermeres de manera especialitzada i treballar de forma multidisciplinària i en equip amb els diferents professionals implicats. També es parla de les limitacions que tindria aplicar-ho en els diferents països, ja que les preocupacions de les mares gestants no són iguals a tots els llocs i amb aquest model no es podrien abordar totes les deficiències perquè es requereixen més estudi i investigació.
Joseph, R. A. et al; 2018; Estats Units	Surrogacy: Pathway to Parenthood	Estudi narratiu	Un rol infermer en l'atenció a la maternitat subrogada és aportar diferents alternatives per a la lactància materna com que la mare gestant doni la seva llet pel nen, que els futurs pares utilitzin la llet obtinguda d'un banc de llet o donar-li llet de fórmula. Les infermeres de la UCIN tenen problemes a l'hora de cuidar al nadó i identificar el responsable legal per a la presa de decisions sobre la salut d'aquest. És important que les infermeres s'informin del contracte de subrogació i col·laborin amb un equip multidisciplinari i els centres de salut han de disposar de protocols per a infermeres en el procés de subrogació. Per tant, educació i normes clares per a les infermeres de neonatologia les ajudaran a identificar correctament les persones que han de donar el consentiment en relació amb la presa de decisions del nadó i proporcionar una atenció de qualitat a tots els membres que formen part del procés, especialment als nadons.

DISCUSSIÓ

Aspectes ètics i pragmàtics

La maternitat subrogada actualment és un tema de controvèrsia que genera opinions polaritzades dins de la societat. Després de la cerca, selecció i comparació dels articles i la informació actualitzada sobre el tema, s'ha pogut observar que els diversos autors exposen múltiples visions, diferint cada un d'ells en la seva visió de la pràctica i la seva legalització o no.

Per una banda, alguns autors es posicionen en contra de la gestació subrogada i de la seva regularització. Es parteix de la premissa principal que la gestació subrogada no és èticament acceptable perquè cosifica, mercantilitza i tracta com un objecte a la dona gestant. Segons els autors, això és incompatible amb la dignitat de les dones i els seus drets. Així mateix, addueixen que aquesta pràctica no representa un avenç pel que fa als drets de les dones. A més a més, postulen que se sol establir una relació de poder entre dones econòmicament dèbils i individus o parelles «contractants» amb un poder adquisitiu més elevat. Cal esmentar que els processos de selecció de dones gestants vulnera els seus drets, ja que s'exigeixen requisits molt estrictes a nivell físic, psicològic i social amb el fi de garantir un correcte desenvolupament de l'embaràs i del fetus. Derivat d'això, els autors parlen del trencament del vincle que s'estableix entre mare i fill durant l'embaràs, ocasionant trastorns físics i psicològics traumàtics, independentment de que la pràctica sigui comercial o altruista. Per consegüent, en els articles s'al·lega que el nen també és cosificat i instrumentalitzat, esdevenint aquest un «producte», resultant d'un «contracte de subrogació». Finalment, conclouen que la maternitat subrogada no és una solució pels problemes d'infertilitat, ja que el nen esdevé un objecte per satisfer els desitjos de tercers, ja que consideren que ser pares no és un dret (Aznar y Martínez Peris, 2019; Casciano, 2018). En ambdós articles la maternitat subrogada és tractada des d'un punt de vista bioètic, no portant-la a la pràctica ni contemplant quines problemàtiques sorgirien de la seva il·legalització. No obstant això, aquesta visió més pràctica s'ha pogut observar en altres articles que estan en contra èticament, però a favor de la seva regularització. Per entendre aquesta mirada, alguns autors expliquen que la gestació subrogada, des d'un punt de vista ètic, comporta una explotació de la dona i la cosifica, tractant-la com una eina per produir un bé (en gestar un nen per un tercer). D'altra banda,

afirmen que sempre existeix una desigualtat a escala econòmica que porta a les dones a dur a terme aquest procés de subrogació. És per això que no contempen la gestació subrogada com una pràctica altruista perquè per ells cap dona gestaria un nadó si no fos per necessitat econòmica subjacent. De la mateixa manera, es defensa que la capacitat reproductiva és un dels eixos de la dignitat de la dona i es compara amb altres tècniques de reproducció assistida com la donació de gàmetes. Després de l'anàlisi es conclou que no es poden comparar ambdós processos, ja que la gestació subrogada pot ocasionar molts problemes en la mare gestant en contrast amb la donació d'òrgans interns (Casciano, 2018; Bellver Capella, 2017). Tots dos convergeixen en la idea que, tot i que la gestació subrogada és èticament incorrecta, s'hauria de regular per evitar que es faci igualment en situacions de clandestinitat, perquè prohibir-la suposaria un perill molt més gran per la dona gestant i el nadó, de manera que, regulant-la, es podrien tractar i abordar tots els aspectes negatius de la pràctica (Casciano, 2018; Bellver Capella, 2017). En relació amb això, un dels autors exposa la necessitat de regular la maternitat subrogada a nivell internacional, ja que la il·legalitat en un país (és a dir, a nivell nacional) promou el turisme reproductiu i que la maternitat subrogada es converteixi en un negoci en països on sí és legal. Per tant, es continuarien produint situacions de risc i de desigualtat per una manca de regulació que protegeixi a les dones que prenen la decisió de realitzar un procés de gestació subrogada (Piersanti et al., 2021).

D'altra banda, altres autors al·leguen per la premissa principal de regular a nivell internacional el procés de maternitat subrogada amb la finalitat d'evitar l'explotació de les dones gestants i disminuir les desigualtats socioeconòmiques que en la majoria de casos poden conduir a realitzar aquesta pràctica (Igareda, 2018; Gunnarsson Payne, Korolczuk y Mezinska, 2020; Blazier y Janssens 2020; Frati et al., 2021). A més a més, es discuteix sobre la importància d'un organisme jurídic que s'encarregui de regularitzar aquest procés posant èmfasi en les agències intermediàries entre ambdues parts (dona gestant i pares d'intenció) i els requisits que s'han de complir per tal d'assegurar la legitimitat del procés de gestació subrogada. Aquests organismes també s'haurien d'encarregar de garantir el benestar físic i mental de la dona gestant. D'aquesta manera, s'evitarien situacions de frau i explotació, que suposen un perjudici per la dona gestant (Igareda, 2018; Gunnarsson Payne, Korolczuk y Mezinska, 2020; Blazier y Janssens, 2020; Frati et al. 2021). Així mateix, es defensa la idea de l'autonomia de la dona dins del seu procés de gestació subrogada en el qual exerceix el control sobre el seu cos i té el

poder de decisió. Aleshores, s'asseguraria la llibertat i els drets fonamentals de la dona la qual donaria el consentiment en tot el procediment (Igareda, 2018; Blazier y Janssens, 2020).

Segons l'Observatori de Bioètica i Dret de la Universitat de Barcelona, existeix una evidència clara que mostri que la prohibició d'aquesta pràctica no impedeix que es realitzi. A més, el fet de no regular-la potencia els abusos i les violacions dels drets de les dones que ho fan per necessitats econòmiques, ja que ho faran igualment en situacions de clandestinitat. El fet que no existeix-hi un control d'aquesta pràctica pressuposa la creació d'un mercat negre on les organitzacions es beneficien de la situació tan vulnerable de les dones que decideixen fer un procés de gestació subrogada. A més, es qüestiona l'explotació de la dona com argument, ja que va en contra del dret de les dones a l'autodeterminació i el fet de poder prendre una decisió racional respecte el seu propi cos. Malgrat això, es reconeix que aquesta explotació pot existir, sobretot si no està regulada legalment, i que, per tant, la regulació afavoriria l'eliminació d'aquesta explotació, ja que s'establirien uns requisits i unes condicions que controlarien la situació (Lamm, 2013).

Rol infermer

Un dels aspectes rellevants que es veu reflectit segons alguns autors és la existència d'un model anomenat Security Giving in Surrogacy Motherhood (SGSM), que proporciona i defineix el rol infermer dins del procés de gestació subrogada i que té com a objectiu principal garantir la seguretat de les parts involucrades. Aquest model es fonamenta en tres conceptes: la coordinació entre l'equip assistencial, la mare gestant i els pares comitents, la participació activa de tots ells en el procés, i per últim la seguretat de l'entorn. No obstant això, per tal de poder implementar aquest model és necessari contemplar les peculiaritats de cada població i del seu entorn (Zandi et al., 2016). Així mateix, i d'acord amb altres autors és rellevant que les infermeres i l'equip interdisciplinari estiguin formats respecte a la maternitat subrogada, per tal de garantir una atenció especialitzada, individualitzada i de qualitat (Joseph et al., 2018).

CONCLUSIONS

Des d'un punt de vista ètic, la maternitat subrogada es considera en moltes situacions un contracte en el qual el nadó esdevé un producte i, per tant, s'acaba cosificant a la mare gestant. Aquestes situacions, la majoria de vegades, són el resultat d'una desigualtat

socioeconòmica que porta a la dona a realitzar aquest tipus de pràctica i de forma subjacent s'estableixen relacions de poder entre els pares comitents i la mare gestant.

Des d'un punt de vista pragmàtic, s'entén que la maternitat subrogada es tracta d'un problema internacional de difícil regularització des d'un àmbit local. La prohibició a escala nacional afavoreix el turisme reproductiu, la creació de negocis, la seva pràctica clandestina i que, per tant, es continui explotant a dones que es troben en situacions de vulnerabilitat i en condicions socioeconòmiques desfavorables, tot afectant la seva integritat física i mental.

La regularització de la maternitat subrogada s'hauria de fer de manera global perquè s'estableixin les mateixes condicions en cada país, amb l'existència d'un organisme jurídic internacional encarregat d'establir i controlar unes condicions de base per portar a terme la gestació subrogada.

Tenint això en compte, la prohibició de la maternitat subrogada és una utopia, ja que la seva il·legalització és poc viable, perquè el fet de prohibir no impedeix que la pràctica es realitzi. A més, no s'hauria de reduir el procés de gestació subrogada a un contracte, ja que és més que això, és una vivència. En el cas que s'arribés a legalitzar, s'haurien de crear protocols i formar a tot l'equip interdisciplinari per tal de saber actuar en tot moment i oferir una atenció integral i de qualitat a tots els agents implicats.

Al llarg d'aquest treball s'han trobat algunes limitacions d'entre les quals destaquen: la manca d'informació sobre el rol infermer en la maternitat subrogada, l'àmplia informació i subtemes que tracta la maternitat subrogada, i per últim, la falta de bibliografia en referència a la maternitat subrogada en països subdesenvolupats.

Com a futures línies de cerca, seria convenient determinar estudis o crear programes de formació dirigits al desenvolupament professional dels infermers/infermeres de manera transversal sobre la gestació subrogada.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AMERICAN SURROGACY. What is it Like to Be a Surrogate Mother? [en línea]. En: *American Surrogacy*. [Consulta: 23 octubre 2022]. Disponible en: www.americansurrogacy.com/surrogate/what-is-it-like-to-be-a-surrogate-mother
- ASOCIACIÓN NACIONAL DE INFORMADORES DE LA SALUD. *La gestión óptima de la maternidad subrogada, pasa por que Seguridad Social cubra los costes* [en línea]. [Consulta: 23 octubre 2022]. Disponible en: www.anisalud.com/actualidad/notas-de-prensa-anis/4399-la-gesti%C3%B3n-%C3%B3ptima-de-la-maternidad-subrogada,-pasa-por-que-seguridad-social-cubra-los-costes
- AZNAR, J.; MARTÍNEZ PERIS, M. Gestational Surrogacy: Current View. En: *Linacre Quarterly*. 2019, vol. 86, núm. 1, pp. 56-67.
- BELLVER CAPELLA, V. Tomarse en serio la maternidad subrogada altruista. En: *Cuadernos de Bioética*. 2017, vol. 28, núm. 2, pp. 229-243.
- BLAZIER, J.; JANSSENS, R. Regulating the international surrogacy market: the ethics of commercial surrogacy in the Netherlands and India. En: *Medicine, Health Care and Philosophy*. 2020, vol. 23, núm. 4, pp. 621-630.
- CASCIANO, A. La subrogación en la maternidad. Fenomenología de una interacción humana despersonalizadora. En: *Cuadernos de Bioética*. 2018, vol. 29, núm. 95.
- CEREZO, M. Ucrania: parte más oscura del negocio de la gestación subrogada. [en línea]. [consulta: 23 octubre 2022]. Disponible en: <https://www.rtve.es/noticias/20210928/cientos-bebes-gestados-madres-alquiler-ucranianas-esperaron-atrapados-pandemia-padres-fueran-recogerlos/2130481.shtml>
- DEL BURGO, P., 2015. «El vientre de alquiler es una explotación de la mujer y una venta de niños». En: *Levante-emv* [en línea]. [Consulta: 19 octubre 2022]. Disponible en: www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2015/09/05/ventre-alquiler-explotacion-mujer-venta-12539130.html
- EFE. BARCELONA. Unas 800 parejas españolas contratan cada año vientres de alquiler en el extranjero. *EL MUNDO* [en línea]. 2014. [Consulta: 23 octubre 2022]. Disponible en: www.elmundo.es/espana/2014/05/01/5362240a268e3e8d1b8b456f.html
- ETHICS COMMITTEE OF THE AMERICAN SOCIETY FOR REPRODUCTIVE MEDICINE. Cross-border reproductive care: an Ethics Committee opinion [en línea]. 2022. [Consulta: 23 octubre 2022].
- FRATI, P., et al. Bioethical issues and legal frameworks of surrogacy: A global perspective about the right to health and dignity. En: *European Journal of Obstetrics and Gynecology and Reproductive Biology*. 2021, vol. 258, pp. 1-8.
- GATINOIS, C., 2020. En Ukraine, le côté obscur de la GPA. En: *Le Monde* [en línea]. [Consulta: 23 octubre 2022]. Disponible en:

www.lemonde.fr/international/article/2020/07/02/en-ukraine-le-cote-obscur-de-la-gpa_6044887_3210.html

- GOBIERNO DE ESPAÑA. *Ley 14/2006, de 26 de mayo, Sobre Técnicas de Reproducción Humana Asistida*. 2006.
- GUNNARSSON PAYNE, J.; KOROLCZUK, E.; MEZINSKA, S. Surrogacy relationships: a critical interpretative review. En: *Uppsala Journal of Medical Sciences*. 2020, vol. 125, no. 2, pp. 183-191.
- IGAREDA, N. La gestación por sustitución: una oportunidad para repensar la filiación y la reproducción humana. En: *Rev. Bioética y Derecho*. 2018, vol. 44, pp. 57-72
- JADVA, V., et al. Surrogacy: the experiences of surrogate mothers. En: *Human Reproduction*. 2003, vol. 18, núm. 10, pp. 2196-2204.
- JOSEPH, R. A., et al. Surrogacy: Pathway to Parenthood. En: *Neonatal Network*. 2018, vol. 37, núm. 1, pp. 19-23.
- LAMM, E. *Gestación por sustitución. Ni maternidad subrogada ni alquiler de vientres*. Universitat de Barcelona, Observatori de Bioètica y Dret, 2013. Disponible en: www.bioeticayderecho.ub.edu/sites/default/files/libro_gestacion_por_sustitucion.pdf
- MARCELA CÁCERES, L. *Maternidad subrogada: Regulación en algunos países donde está permitida*. Biblioteca del Congreso Nacional de Chile, 2019. Disponible en: https://obtienearchivo.bcn.cl/obtienearchivo?id=repositorio/10221/27524/2/BCN_Maternidad_subrogada_algunos_paises_donde_esta_permitida.pdf
- PANDEY, G., 2016. India surrogate mothers talk of pain of giving up baby. En: *BBC News* [en línea]. [Consulta: 23 octubre 2022]. Disponible en: www.bbc.com/news/world-asia-india-37050249
- PENNINGS, G. Reproductive tourism as moral pluralism in motion. En: *Journal of Medical Ethics*. 2002, vol. 28, núm. 6, pp. 337-341.
- PERAITA, L. Vientres de alquiler, una práctica ilegal en España con ciertas contradicciones. En: *ABC* [en línea]. 2016. [Consulta: 19 octubre 2022]. Disponible en: www.abc.es/familia/parejas/abci-vientres-alquiler-practica-ilegal-espana-ciertas-contradicciones-201611291531_noticia.html
- PIERSANTI, V., et al. Surrogacy and «procreative tourism». What does the future hold from the ethical and legal perspectives? En: *Medicina*. 2021, vol. 57, no 1, p. 47.
- XIMÉNEZ DE SANDOVAL, P.. Por qué California es la meca de la gestación subrogada. En: *El País* [en línea]. 2017. [Consulta: 23 octubre 2022]. Disponible en: https://elpais.com/internacional/2017/02/23/actualidad/1487854048_748059.html
- ZANDI, M., et al. Security giving in surrogacy motherhood process as a caring model for commissioning mothers: A theory synthesis. En: *Japan Journal of Nursing Science*. 2016, vol. 13, núm. 3, pp. 331-344.